

Razvoj javnega mnenja v Franciji v 17. in 18. stoletju

Uvod

Michel Foucault je leta 1969 v svoji knjigi Arheologija vednosti (*l' Archéologie du savoir*) javno mnenje imenoval »negotovi predmet«. Kajti, čeprav je javno mnenje v sodobnih družbah navzoče povsod, ga v splošnem nismo sposobni natančno identificirati: Dojemamo ga kot **nekaj abstraktnega in hkrati spremenljivega**. Obstojajo samo merjenja javnega mnenja, ki **domnevno zajamejo resničnost. Toda v resnici, nikoli ne vemo, kaj ta resničnost je**. Sociolog **Pierre Bourdieu** je leta 1973 postavil naslednjo trditev: »javno mnenje ne obstoja [...]; javno mnenje je instrumentalna iluzija, orodje politične akcije, čist in preprost artefakt, ki ga merjenje nikakor ne more zgrabiti«. Bourdieu je s tem hotel povedati, da merjenje proizvede **iluzijo** obstoja nekakšnega poprečja mnenj ali poprečnega mnenja in spodbiti politično rabo na podlagi merjenj, saj tako merjenje rabi kot legitimacijska instanca. Toda čeprav javno mnenje ne obstoja samo po sebi, je vendarle sestavina našega **političnega imaginarija**.

Oblast v demokratično urejeni družbi potrebuje podporo javnega mnenja in povečuje število merjenj, da bi si jo zagotovila.

To pa pomeni, da oblast javnemu mnenju pripisuje izjemno veliko **moč**. **Moč**, ki zmora sankcionirat, soditi in obsoditi, moč, ki jo Keith Mickaël Baker imenuje »tribunal«, zavora despotizmu, čuvajnica demokracije. Alfred Sauvy (Javno mnenje, 1956) je javno mnenje predstavil kot razsodnika, zavest in **vest** naroda.

Kdaj, na kak način in v kakšnih okoliščinah se je javno mnenje pojavilo? Je obstojalo od nekdaj. Pod kakšnimi pogoji se je razvijalo?

Koncept javno mnenje kot ga poznamo danes se je rodil v 18. stoletju. Diderotova in D'Alambertova Enciklopedija (1765) je sicer znala opredeliti, kaj je **mnenje** in kaj je **javnost**, vendar ni vedela, kaj je javno mnenje (zanjo je obstojalo mnenje in je obstojala javnost, ni pa obstojalo »javno mnenje«). Počakati je bilo treba na Slovar francoske akademije (*Dictionnaire de l'Académie Française*), ki je izšel leta 1798, torej po revoluciji, da se je pojavila **definicija** javnega mnenja v današnjem smislu: javno mnenje je »celota prevladujočih stališč v družbi«. (cit. po *Dictionnaire historique de la langue française* avtorja Alaina Reya)

Vendar pa je se je v jeziku izraz pojavil že skoraj stoletje prej. Bežno ga lahko opazimo že pri Montaigneju leta 1590. Pozneje se je počasi uveljavil od konca 17. stoletja. Ne samo v Franciji, temveč povsod po Evropi (*opinione pubblica, öffentliche Meinung*). V splošnem velja, da se je najprej pojavil v Angliji konec 17. stoletja. Zgodovinar J. A. W. Gunn, denimo, ugotavlja (*Queen of the World*, 1995), da je pojem javno mnenje konec dvajsetih let 18. stoletja v svojih spisih uporabljal minister Walpole. Prav tako velja, da je bil pojem trdno uveljavljen, ker je bil angleški parlamentarni sistem naklonjen svojemu lastnemu **javnemu izražanju**.

V italijanskih in nemških državah se je javno mnenje pojavilo v **miroljubnem smislu**, kot idealno mesto, kjer sta se srečala razsvetljeni vladar in podaniki, prežeti z razumom. Nasprotna pa je v Franciji pojem javnega mnenja dobil **kritično** dimenzijo.

V Franciji je **Malesherbes** (1721-1794), ki je bil leta 1750 na čelu urade kraljevske cenzure publikacij, v govoru v Francoski Akademiji leta 1775 rojstvo javnega mnenja postavil v leto

1635, ko so Akademijo ustanovili. Po **Rousseaujevem** mnenju pa se je javno mnenje rodilo točno leta 1749, ko je izšlo Montesquieujevo delo *Duh Zakonov*. Sodobniki so si, skratka, prizadevali pojasniti in datirati družbeno politični fenomen, ki si je postopoma utiral pot v javni prostor.

Kateri mehanizmi so pripeljali do *promocije* tega vseмогоčnega in resničnega mnenja?

Od mnenja k javnemu mnenju: osvojitve oblasti in modrosti.

Ideja o javnem mnenju in njegovem odnosu do vednosti in do oblasti se od konca 17. stoletja nedvomno uveljavila.

A. Napačno mnenje množice.

V največjem delu starega režima so mnenje obravnavali ko vir **napake**. Izenačili so jo z dvomljivo in negotovo vednostjo in s predsodku.

Pri neostoikih, kot sta bila **Montaigne** in **Charon** (16. stoletje), je bilo mnenje povezano z iracionalno, impulzivno in motečo se množico. To stališče sta v 17. stoletju povzela Descartes in Pascal. Neostoiki so sodili, da se **napačno mnenje množice** oblikuje na osnovi prve posamične zmote enega ali nekaj posameznikov, ki postane splošna zmota od trenutka ko se razširi z **govoricami**.

Predstava o ljudstvu je podoba **nevedne in hrupne skupnosti**, ki je podvržena primitivni zverinskosti in se predaja čistemu gonu in strastem.

Pierre Charon je leta 1601 v svoji knjigi *O modrosti (De la Sagesse)* menil, da «ljudstvo [...] naphano z lažmi in nesramnostmi proti tistim, ki vladajo in ukazujejo, nenehno godrnja in mrmra proti državi. [...] Skratka, množica je divja zver in vsa kar misli, je ničevno, kar govori, napačno in zmotno, vse kar zavrača je dobro, vse kar odobrava, slabo, kar hvali, sramotno in kar počne in česar se loti, ni nič drugega kot čista neumnost.»¹

S tega stališča ima mnenje množice vse značilnosti šibkosti, lahkovernosti in neumnosti. Kot organiziran in koherenten izraz nima prav nobene vrednosti.

Sicer pa je leta 1733 **Gilbert Le Gendre**, markiz de Saint-Aubin napisal *Traité de l'opinion* (Razprava o mnenju), ki je pravi seznam človeških **zmot**. V tem delu najdemo dovršen zgled najbolj arhaičnega pojmovanja o mnenju.

Zato je tudi veljalo mnenje, da je takšno mnenje nujno **nadzirati** in **manipulirati** z njim. Taka stališča je leta 1639 v delu *Considérations sur les coups d'Etats* (Razmišljanja o državnih udarih) sijajno razložil znameniti Richelieujev knjižničar Gabriel Naudé: »Vladarji ali njihovi ministri si morajo prizadevati, da bi z njim ravnali in ga z najlepšimi besedami prepričali, ga s svojo pojavnostjo zapeljali in preslepili ter ga pridobili in obrnili v svoj prid s pomočjo pridigarjev in čudežev, ki so pretveza svetosti, ali pa s pomočjo spretnih peres, ki naj z vso umetelnostjo ustvarijo tajne knjige, manifeste, apologije in deklamacije. Vse zato, da bi ga tako vodili za nos, da bi po napisu na vreči odobravalo njeno vsebino.«

Navedek še vedno prav zmedeno izraža misel **o moči**, ki jo ima mnenje.

B. Mnenje »kralj sveta«.

Misel, da je mnenje »kralj sveta« se je v 17. stoletju pojavila v Mislih (*Pensées*) filozofa in znanstvenika **Blaisa Pascala** (1623-1662). Razsvetljenski pisci pa sploh niso dvomili, da mnenje **vlada** svetu.

¹ P. Charron, *De la sagesse*, 1601.

Dejansko se je ta misel zares okrepila leta 1762, ko je Voltaire posegel v afero **Calas**. *Parlement* (prizivno sodišče) v Bordeauxu je namreč dal usmrtiti protestanta Jeana Calasa, ki je bil po krivem obtožen, da je umoril svojega sina. Voltaire je zadevo razumel kot tragično sodno napako, ki jo je povzročil verski fanatizem katoliških sodnikov proti protestantu. Voltaire je obilno in v grozečem tonu uporabljal izraz »**javno mnenje**«, da bi pokazal, kako javno mnenje hkrati gleda, razsoja in sodi (»sodišče«) o nepravilnosti, ki jih zakrivi oblast. Tako kot Voltaire so se tudi drugi advokati in filozofi lotili razvpitih sodnih primerov, z njimi seznanili javnost, ali razkrivali dvorne škandale. To so delali tako, da so **javno mnenje kot udoben argument** uporabili zato, da so iz kakšne **lokalne** sodne zadeve naredili **javni in vsedržavni** primer.

Reči smemo, da so razsvetljenski pisci instrumentalizirali, **iznašli javno mnenje** in ga postavili v službo določene **prepričevalske retorike**. Voltaire in drugi filozofi so predstavljali javno mnenje tako, kot so želeli, **da je, ali da bi postalo**. Po Voltairu torej javno mnenje ni odsev večine, temveč odsev razsvetljene manjšine, ki obiskuje **salone**, in **oblasti**. Javno mnenje torej ni predstavljalo resnične javnosti, temveč javnost ki so si jo **umislili** filozofi. Le-ti pa bi si želeli, da bilo javno mnenje veliko bolj razsvetljeno, kot je bilo v resnici. Šlo je skratka za literarno inscenacijo mnenja in vloge filozofa, ki je samega sebe razumeval v vlogi njegovega **učitelja**. Razsvetljenska književnost je torej prostor, v katerem se je oblikovalo **korenito novo razumevanje** javnega mnenja.

Po revoluciji pa je luč sveta ugledala misel, ki je povzročila velik pretres. Tocqueville je celo prvo poglavje 3. knjige svojega dela *L'Ancien Régime et la Révolution* (Stari režim in revolucija, 1856) posvetil tej **izjemni in strašljivi izkušnji** mnenja. Po njegovem je kraljevska oblast, ki je »v teoriji vedno absolutna, začela v svojem vedenju molče priznavati, da je **javno občutenje** prva med vsemi silami.«

Tako je se je javno mnenje razvijalo v okviru **opozicije vzpostavljeni oblasti**, hkrati pa se je pojilo iz njene šibkosti. Hkrati pa je impliciralo fenomen **politične akulturacije** in razvoj kritičnega duha v dovolj dolgem obdobju.

II. Javno mnenje ko družbena resničnost.

A. Bledenje in razpršitev javnosti.

Videli smo, kako se je 18. stoletju javno mnenje uveljavilo in kako je bila ta uveljavitev povezana z vzponom različnih opozicij. Velja pa si tudi postaviti vprašanje, **kaj pomeni javnost** in kako je javnost postopoma bledela in se razpršila.

Po ugotovitvah **Ericha Auerbacha**² se beseda javnost v smislu **gledališkega občinstva** prvič pojavi leta 1629. Beseda se je nanašala na dvor, mestno plemstvo in višje sloje meščanstva, skratka na konkretne ljudi, ki so sedeli v gledaliških ložah.³ S sociološkega stališča to sicer ne pove veliko, vendar je ta javnost **gledalcev oprijemljiva** in jo je bilo mogoče videti v dvorani. V teku stoletja pa se je pod vplivom znatnega **razvoja izdajateljske dejavnosti** na prehodu 17. stoletja v 18. stoletje in pod vplivom **razvoja politične literature** (smisel javnosti zdaj ne opredeljuje več gledališče, temveč »publikacije«) pojem publike **zbledel in razpršil**.

Po eni strani bralstva ni mogoče videti in se je zato povsem dematerializiralo. Hélène Merlin (1994) v tej zvezi govori o **avtonomizaciji literarne sfere** v odnosu do sfere absolutistične politike. Po drugi strani pa je razvoj **politične informacije** s prvimi **časopisi** omogočil razvoj sociološko nedoločljive razpršene javnosti in pojav pozornega gledalca političnega teatra. Gabriel Naudé je v prej omenjenem delu predstavil politiko kot **gledališče** »z obilico zmede,

² E. Auerbach, »La cour et la ville«, *Vier Untersuchungen zur Geschichte des französischen Bildung*, Bern, 1951, str. 13.

³ E. Auerbach, *Das französische Publikum des XVII. Jh.*, Muenchen, 1953, str. 5.

kjer eni igrajo veseloigre, drugi pa tragedije«, Renaudotova *Gazette* pa je leta 1648 trdila, »na gledališkem odru sploh ni videti več preobratov, kot jih je videti na odru sveta.«⁴

Evolucija je bila **dvojna: dematerializacija** javnosti, ki so jo sodobniki zaznavali vedno bolj abstraktno, je bila povezana z **nenehno razgrnitvijo politike** v javni prostor časopisov. Ta razvoj je pripeljal do nepovratne in postopne politizacije mnenja in k njegovemu uveljavljanju kot **nove sile** v politični igri. Skladno z mislijo Alfreda Sauvyja, da se »javno mnenje lahko oblikuje potem, ko pozna določena dejstva in situacije«⁵, nas ta politizacija vodi k vprašanju, kako se je javno mnenje pojavilo pod peresom filozofov, in k iskanju njegovih začetkov v razvoju informacij.

B. Povezave med razvojem informacij in razvojem javnega mnenja.

Ko mislimo na povezavo, artikulirano pod točko B, mislimo na počasen, postopen in hkraten razvoj **pojma o mnenju** in njegove **družbene resničnosti**. Mislimo torej na dve različni prvini istega procesa. Ta proces pa moramo spet umestiti v kontekst dolgega trajanja. Začeli bomo z neločljivimi vezmi med mestom in rabo pisave in med mestom in javnim mnenjem. Kajti prav **razvoj pisne kulture** v mestih je omogočil pomembno razširitev razpoložljivi informacij, resničnih ali napačnih. Razvoj rabe pisave je politično razpravo. Ponesel v javni prostor in prispeval k temu, da so meščani postali razsodniki in celo akterji v državljanskih spopadih.

Začetek torej najdemo v pospešene kroženju zapisanih besedil in njihovih oporečniških oblik, kot so pamfleti, sramotilni spisi, tuji časopisi, prepovedana dela itd. Leta 1856 je **Tocqueville** zapisal, da se je okus svobode izrazil »bolj s spisi kot z dejanji.« Zares, **tisk je sistematično spremljal** upore, če so pač pomenili legitimacijsko instanco. Treba je bilo dokazati pravičnost lastnega ravnanja (*iustum bellum*). Politizacija tiska je bilo markantno dejstvo razvoja pisne kulture in rabe pisave v 17. stoletju. Vsi, ki se ukvarjajo s tiskanimi besedili in njihovo rabo v 17. stoletju se soočajo z gluho navzočnostjo javnega mnenja, na katerega so besedila naslovljena.

Toda v splošnem so zgodovinarji, ki se ukvarjajo s politično zgodovino sistematično izenačili silovitost pamfletske produkcije z razvojem javnega mnenja, ne da bi se sploh vprašali o **zgodovinskosti** samega koncepta. Kot da bi bil anahronizem v tej zvezi za njih nekaj, na kar ne bi bilo mogoče niti pomisliti.⁶ Trg del s politično vsebino je vsili rabo koncepta.

- Med **vladanjem Ludvika XIII.** so informacije s politično vsebino doživele spektakularen razvoj: uboj Henrika IV., mučenje Ravailaca, kraljeva posvetitev, kraljevske poroke, usmrnitev Concinija, vojne poroti Španiji itd. Argumenti pristašev in nasprotnikov absolutizma so pridrli na ulice in javne trge. Za zgodovinarji Héliene Duccini je neizpodbitno, da je v začetku 17. stoletja obstojalo »javno mnenje, ki se je oblikovalo v talilniku pamfletov in polemike, ki so jo pamfleti poganjali«

- Med Frondo (1648-1652) je eksplodiral **trg mazarinad**. Natisnili so več kot 5000 pamfletov, v glavnem v Parizu. Ta besedila so precej kratka in bežna, »vezana na močne trenutke z izjemno aktualnostjo« v času **oslabitve oblasti** in **močnega oporečništva** proti absolutizmu (kriza Richelieujevega sistema), ki se je izrazil s splošno politizacijo tiska. Tiskano besedo so tedaj razumeli kot »akcijsko besedilo«, ki mora vplivati na tok dogodkov in sprožiti sile prestolnice. Lahko rečemo, da je v vsem času fronde javno mnenje, zlasti javno mnenje v Parizu, igralo odločilno vlogo. Zato se zgodovinar 17. stoletja ne more odreči temu konceptu!

Ali so bili torej **filozofi** res njegovi izumitelji?

⁴ Extrtaordinaire, 16. sept. 1648.

⁵ Alfred Sauvy, *L'opinion publique*, str. 25.

⁶ Gl.: L. André, »L'opinion publique en France au XVIIe siecle«, *Revue politique et littéraire*, 1923, str. 403.

Sam mislim, da izumitelji tega koncepta niso bili filozofi, ampak **tvorci novic**. V novicah, ki so jih leta 1716 iz Pariza poslali nekemu holandskemu diplomatu, najdemo večkrat ponovljen izraz »javno mnenje. Javno mnenje, ki se izreka o javnih stvareh, ki zadevajo oblast, javno mnenje, ki presoja in obsoja stališča regenta, njegove užitke itd. Sicer pa že v delih iz osemdesetih let 17. stoletja najdemo živahno kritiko zasebnega življenja vladarjev in njihove politike (kot recimo, v delu D'Artagnanova življenje **Courtilza de Sandrasa**).

Slabo poznavanje zgodovine informacij pri zgodovinarjih, ki se ukvarjajo z zgodnjim novim vekom, pojasnjuje, zakaj nikoli ne pomislijo na tvorce novic, ko govorijo o nosilcih javnega mnenja, temveč le na izobraženci, plemstvo, člane prizivnih sodišč itd. Prav to pa je po mojem mnenju tudi šibka točka teze o izključno filozofski naravi mnenja kot rzsodišča. Obstoj **sfere javne informacije** opozarja, da je rzsodišče mnenja obstojalo že precej pred filozofskimi spisi (zgled: Ludviku XIV. so njegovi ministri brali v Holandiji tiskane novice, ki so bile sovražne njegovi politiki.)

Pojem javnega mnenja ni bil brutalen pojav, ki bi bil eksplodiral sredi 18. stoletja. Izšel je iz počasnega zorenja duhov, ki sta ga vzpodbujala vedno hitrejše in obsežnejše kroženje informacij in vedno večja nepriljubljenost monarhične oblasti.

Sklep

Tisti, ki iščejo javno mnenje v filozofskih besedilih, ga vidijo kot v bistvu diskurzivno realnost in zanikajo njegovo socio-politično sestavino. Za njih javno mnenje ni nič drugega kot **koncept**, ki so ga skovali razsvetljenski filozofi in uporabljali proti politični oblasti. Vendar pa že od 17. stoletja javno mnenje sodi v **politični imaginarij sveta informacij**; zato je proizvod povečanega kroženja informaciji in politizacije mnenja, ki je izšlo iz njega.

Javno mnenje je bil torej v prvi vrsti **socio-politična resničnost**, preden se je vzpostavilo kot filozofska resničnost. Preučevati javno mnenje tako pomeni, preučevati ga v ambivalenci njegovih dveh univerzumov: v spremenljivi socio-politični realnosti in v literarni fiksijskosti, ki ima smisel le, če je verjetna, oziroma, če zares odseva mnenje v danem trenutku. In najbrž se prav v srečanju teh dveh univerzumov javno mnenje v ustvarjalnem in dinamičnem procesu tudi zares oblikuje.